

II. kötet

A DÉLSZLÁVOK LÉLEKTANI SAJÁTOSSÁGAI

TERV ÉS MÓDSZER

A lélektani sajátosságok mint az emberföldrajz vizsgálati tárgya. – A közvetlen megfigyelés módszere a lélektani jelleg meghatározásában. – Közvetett megfigyelés. – Folklor. – Történelmi módszer. – Nyelvjárási és antropológiai vizsgálati módszer. – A lélektani vizsgálatok jelentősége.

A földrajzi környezet nemcsak a történelem általános kimenetelére, a civilizációk területi elhelyezkedésére, a migrációkra, a nemzetiségi eloszlásra, a települések fekvésére és jellegére van hatással, hanem közvetlenül vagy közvetetten a lakosság lelki-alkati sajátosságait is befolyásolja. Az emberföldrajz jelentős feladatának tekintjük a lakosság lélektani sajátosságainak megállapítását eltérő földrajzi környezetben, valamint a környezeti hatások szerepének vizsgálatát a pszichikai sajátosságok alakításában. Nem veszitheti szem elől emberföldrajz az egyéb: történelmi, etnikai és társadalmi okokat sem, melyek hozzájárulnak a nemzeti mentalitás alakulásához és amelyek a földrajzi tényezőkkel fonódnak össze.

Az ilyen jellegű kutatáshoz a nép és annak csoportjainak alapos ismerete szükségeltetik. Ezért a délszlávok osztályzását végzem csupán el. A Balkán-félsziget összes, eddig tárgyalt népcsoportja közül a délszlávokat ismerem legjobban. 1887-től 1915-ig minden nyáron szállásterületüket jártam, tanulmányoztam őket, a paraszttal és az értelmiséggel ismerkedtem, köztük éltem, követtem mindennapi életüket.

Mégis, a feladat igen nehéz, sokan azt mondhatnák, leküzdhetetlen. Nem megfejthetetlen talány hát számunkra más lelke? Hát nem az ember a legnagyobb rejtély, amelynek megismeréséhez a legrögösebb út visz? Az embercsoportok indíttatásai és ötletei mintha egerutat nyernének a kutatás és vizsgálat előtt. Olyan folyadékhoz hasonlítható, mint amely az ujjaink között folyik szét anélkül, hogy valamit is megfoghatnánk belőle. Mindamellet, a tudomány bármely más területével összehasonlítva, éppen itt vannak a kutatók kitéve a megelőlegezett tények, előítéletek veszélyének attól a céltól vezérelve, hogy bizonyos következtetéseket vonhassanak le; ennek érdekében az aprólékos és mindenre részletre kiterjedő megfigyelést gyakran spekulációval és okoskodással cserélik fel. Általánosan megfigyelhető, hogy az ember hajlamos a saját polgártársait vagy szülőhelyének lakosait felértékelni. Léteznek igen tehetséges megfigyelők, akik csak bizonyos pszichikai sajátosságokat vesznek észre, míg a jellemvonások jelentős része rejtve marad szemük elől. Mások ugyanakkor nagyon pontos, majdnem fotográfiai lemezhez hasonlítható képet adnak a nép lelki állapotáról, de nem áll módjukban annak komparatív összehasonlítása vagy viszonylagos kiértékelése. Ilyen esetekben minden a megfigyelő képességeitől függ, legfőképp a szellemének szerénysége a döntő. Az eltérő nemzedékek által alkotott ítéletek különböző népcsoportokról rendkívül változatosak lehetnek, mert meghatározott időszakokban más és más tulajdonságok kerültek túlsúlyba. Mindegyik megfigyelőnél bizonyos értelemben túlteng korának és környezetének szelleme, hevülete vagy előítélete, így gyakorlatilag lehetetlen tárgyilagosnak maradni.

A különböző népekről alkotott intellektuális és erkölcsi ítéletek leggyakrabban tévesek és félrevezetőek voltak. A kutatók éppen ezért határozott szkepticizmussal viseltetnek ezen részek iránt, ami általánosan jogosnak és igazoltnak tekinthető. Ugyanakkor – a feladat nehézsége ellenére – lehetetlen azon tanulmányok teljes mellőzése, melyek a nép és népcsoportok tulajdonságait és viselkedését mutatják be. Egyébként a hiba-arány csökkenthető és így közelíthetünk az igazsághoz oly módon, hogy a legismertebb etnikai egységet vizsgáljuk az ismert és bevált módszereket alkalmazva.

A munka ezen részében szereplő eredményeket megfigyeléssel és tapasztalati úton rögzítettem. A közvetlen megfigyelés, a helyszínen történő megfigyelés a balkáni országokban lényegesen több eredményt mutat mint a nyugat-európai országokban, mert a balkáni népek még nem változtak, munkálódtak és uniformizálódtak a civilizáció hatására. Lelki-alkati sajátosságaik egyszerűbbek és világosabbak. Megbízhatóbban rögzíthetők, különösen a patriarchális rendszerben élők lelki sajátosságai látványosak. Léteznek megfigyelők, akik minden kétséget kizáróan rögzítették a lakosság néhány jellegzetes vonását. A feladatot könnyíti tehát a megfigyelés tárgyának viszonylagos egyszerűsége.

A délszlávok lakta terület rendkívül nagy. Celovectól, Ljubljánától Szalonikiig, az Adriai-tengertől a Fekete-tengerig húzódik. Tizenhat millió lakosa van több országba és tartományba osztva. Ezekben az etnikai és pszichikai csoportok nagy számára bukkanhatunk, melyek méltán tarthatnak számot a kutató érdeklődésére. Könnyebb egy etnikai csoport sajátosságainak meghatározása a többi etnikai csoport sajátosságainak ismeretében, mint ha csak egy, egészen kis csoportra korlátozzuk figyelmünket. Mi több, a megfigyelés jelentősége növekszik azáltal, hogy ha a lelki alkati sajátosságok földrajzi eloszlását is figyelembe vesszük a terület egészén. Ha a nemzet egészét ismerjük meg, világosabban kirajzolódik a nemzeteket alkotó csoportok sajátosságai közötti kapcsolat és megállapítható a pszichikai sajátosságok viszonylagos értéke, valamint a sajátosságokat kiváltó tényezők is meghatározhatók.

A megfigyelés általános módszerei mellett két, különlegesnek mondható módszer is alkalmaztam a tanulmányozás során. Az első módszer a *pszichikai vagy etnopszichikai profil* meghatározása, mely némiképp a földrajzi vagy geomorfológiai módszerhez hasonlatos.

Minden tárgyalt területen találhatunk egy olyan jellegzetes földrajzi irányt, melynek követésével a különböző etnikai csoportok lélektani sajátosságainak változása a legvilágosabban követhető. A pindoszi-dinári, valamint a moravai-varadári területek esetében a legjobb „pszichikai profil”-nak a nyugatról keletre, az Adriai-tengertől a Morava- és Vardar-völgyébe és azon túlra mutatót tekinthetjük; az Al-Dunai-síkság és a Marica-folyó torkolatán a legjobb pszichikai profilt az északról délre húzódó vonal mentén történő irány követése a célravezető.

Ezen irányok egyikén haladva a kutató annál inkább megfigyelheti a lakosok közti különbségeket, minél távolabb kerül a kiindulási ponttól. A végponthoz érkezve sokkal sikeresebben végezheti el a megtett útvonal mentén található lakosság, ezzel együtt a terület pszichikai profiljának megértését és osztályozását, mint azt megtehetné egy vagy két területre korlátozva figyelmét. Lényegében: minél távolabb található két etnikai csoport az azonos profilon, annál egyértelműbb a lelki-alkati sajátosságaik

közötti eltérés. Az Adriai-tengertől a Balkán felé haladva a „pszichikai profil” különbsége tisztán megfigyelhető a Boka Kotorska (Kotori-öböl) lakossága és a Pirotd és Szófia-környéki šop lakosság között. Eme két végpont között ugyanakkor több, kevésbé jelentős különbség is tapasztalható, mint pl a Kotori-öböl lakosai és a Crna Gora-i törzsek lakosai között, de akár ez utóbbiak és a Hegy (Šar), Raška, Šumadija lakosai között, egészen a šop lakosságig keleten. A pszichikai profil kiválasztásához a különböző területek lakosságának előzetes ismerete szükségeltetik. Ha a pindoszinári és a moravai-varđári területeket hosszanti, tehát észak-déli irányban szeljük át, vagy a balkáni vagy bolgár területet nyugat-kelet irányban, nem kapunk olyan szembevetendő különbségeket az etnikai csoportok között azok pszichikai sajátosságaik, profiljuk terén. Még a keresztirányú profilok sem egyenlően célravezetőek.

A második módszer lényege az *anyaország* és a *telepes-ország* lakossága közti különbségek rögzítésén alapszik. Ez kiváltképp a Dinári-lakosság esetében szemlélhető sikerrel, mely az 1000 vagy 1500 méteres magasságról a šumadijai síkságon és tavak partján telepedett le 100-500 méteres tengerszint feletti magasságban.

Az anyaország és a telepes-ország lelkialkati típusait, valamint a társadalmi berendezkedést összehasonlítva a földrajzi és társadalmi környezet evolutív hatását figyelhetjük meg. Ezek a költözések és áttelepedések mint valamilyen emberföldrajzi kísérletek, a pszichikai sajátosságok változásának előzményeiről értesítenek bennünket.

A megfigyelés *közvetett módszere* nincs teljesen elválasztva a megfigyelés közvetlen módszerétől. Különválasztani őket leggyakrabban lehetetlen. A közvetlen módon megfigyelt pszichikai sajátosságok gyakran csak részben bizonyítottak; valójában csak csak az egyénnel vagy etnikus csoportokkal történő érintkezés során más jelekből származtatott jelenségek. A közvetett megfigyelés módszerével a pszichikai sajátosságok a széles néptömegekkel való találkozás nélkül is leírhatók az etnológiai és emberföldrajzi, valamint a történelmi adatok birtokában.

A délszlávok lelki-alkati sajátosságainak bizonyítása során gyakran használtam etnológiai, kiváltképp a viselet- és nyelvjárás-leírásokból kiemelhető, valamint az emberi élet értelméről és értékéről alkotott véleményről összegyűjtött adatokat. A viselet és a nyelvjárás változása az első külső jel, amely a pszichikai sajátosságok változását jelzi. Másodikként a következő külső jelek mutatkoznak: a lakóházak és épületek építésmódja, a mindennapi életmód változása stb. Noha ezek nemritkán a külső – elsősorban földrajzi tényezők – eredményei, minden sajátosság a pszichikai sajátossággal szoros kapcsolatban áll. Minden etnológiai tény közül a *folklor* árulkodik legtöbb pszichikai változásról.

A közvetlen megfigyelést kivéve, legelőbb tehát a folklor tanulmányozásával érzékelhető a délszláv népek karaktere, gondolkodásmódja és tudata. A szerb népdalokat és elbeszéléseket a XIX. sz. elején Vuk Karadžić gyűjtötte össze. Ezek a délszláv folklor legjobb és legteljesebb gyűjteményei. Lejegyzésükre azelőtt került sor, mielőtt az új kulturális áramlatok behatoltak volna a nép közé és változtattak volna modern hatásukkal, ezáltal a szerb nép tulajdonságairól értékes adatokkal szolgáltatnak. Olyan gyűjteményeket is tanulmányoztunk, melyek nem ennyire alaposak és későbbi időből származnak, de ugyancsak felfedik bizonyos délszláv törzsek tulajdonságait és ezek változásait. Egyes délszláv csoportok népdalkincse gazdagabb, és ezek között is vannak jobb népdalokkal bíró csoportok. Ezen kívül a különböző etnikus csoportok

egy időben többet vagy kevesebbet énekeltek. A dallamokban is olyan különbségek fedezhetők fel, melyek egyes csoportok rendkívüli érzékenységét árulják el. Végezetül, a délszláv elbeszélők többsége mintegy lefényképezte a népeletet. A legtehetségesebbek a csoportok sajátosságait is kiválóan megfigyelték.

A történelem segítségével is megállapítható egy nép karaktere és értelmi sajátossága, különösen akkor, amikor történelem alatt nem csak az események elbeszélését értjük, hanem az következmények értelmezését és tanulmányozását, lett légyen az tudományos vagy képzőművészeti, de ugyanúgy a vallási és politikai intézmények vizsgálata is. A délszlávok az olyan kulturálisan kiművelt nemzetek, mint a francia, angol vagy olasszal eltérő történelmi fejlődésen mentek keresztül. A történelmi módszer nem adhat megbízható adatokat esetükben. Bizonyos értelemben kivételt képez ez alól a szerb történelem, mert gyakran kapcsolódott nagy eszmékhez és nagy történelmi eseményekhez, melyek az emberiség egészét mozgósították. Ezen kívül a szerbek a Nemanjić-dinasztia uralkodása alatt erős állami szervekkel rendelkeztek, valamint kulturális, elsősorban művészeti remek alkotásával tűntek ki. A középkori szláv építészet legszebb templomait és kolostorait emelték ebben az időben. Ebből az időszakból származik Dušan törvénykönyve (*Dušanov zakonik*). Nagy áldozatok árán önálló egyházra tettek szert a XII. sz.-ban. Az újabb időben kétszer hoztak létre független államot. A középkorban jelentős volt irodalmuk. Még jelentősebb a dubrovnikai (Ragusa) XVI-XVII. sz.-i irodalom. Végül nagyon tanulságos a délszláv népek történelme a XIX. sz.-ban, újjászületésük és tevékenységük idején. Ilyen értelemben nem kell tehát mellőznünk a délszláv történelmet csak azért, mert nem nyújt elegendő eszközt és támaszt a kollektív sajátosságok megállapítására, és még kevésbé a délszláv etnikai csoportok esetében. Földrajzi tényezők és a nemzetközi helyzet akár évszázadokig is megakadályozhatja egy nép alkotó tehetségének fejlődését, és ez a helyzet még hangsúlyosabb lehet egy kis nép esetében, mely mindig több ország között volt szétdarabolva. Ez történt a délszlávokkal is, akik a lehető legveszélyesebb földrajzi helyen éltek, ahol a töröknek álltak ellent egyik irányból, a németnek és magyarnak a másik irányból. A délszlávok legnagyobb része évszázadokon át nyögte a török igát; a horvátok és szlovének még tovább a németek és magyarok uralma alatt; mint ahogy nagyon sokáig a pannóniai szerbek is. Idegen igazgatás alatt nem lehet eredményesen alkotni szellemi téren. Bármennyire is jelentős ellenállásuk az adott rendszerrel szemben vagy bármennyire is számottevő alkotásaik értéke, bennük nem jut kifejezésre géniuszuk.

Milyen mértékben segíthetnek a nyelvészeti és antropológiai tanulmányok a különböző délszláv csoportok közti különbségek megértésében? A nyelvi sajátosságok, különösen a nyelvjárások tanulmányozása kétségtelenül tanulságos. Gyakran fogjuk hasznosítani őket, hogy az etnikai csoportok közti különbséget kidomborítsuk. De ez csak egy a sok jel között, melyek a lakosság lelki-alkati sajátosságait jellemzi. A délszlávok általunk elvégzett osztályozása nem nyelvészeti osztályozás. Az osztályozás az összes lelki-alkati sajátosságokon kell, hogy alapuljon. Sok esetben a külön nyelvjárásokat beszélő csoportok egy pszichikai egységet képeznek. Ez az eset figyelhető meg a šumadijai lakosság esetében, a legszélesebb keretek között értelmezve azt. Ugyanez fordítva is érvényes: az azonos nyelvjárást beszélők esetenként nagy eltéréseket mutathatnak pszichikai sajátosságaikat illetően, amivel a nyelvjáráson belül különválaszthatók a lelkialkati csoportok.

Az antropológiai vizsgálatoknak, azon kívül, hogy némely megállapításai szemet szúrnanak és ezáltal számot tartanak a kutató érdeklődésére, valójában nincs közük a lélektani sajátosságok kutatásához. Az ilyen jellegű kutatások csak a sajátosságok okainak kutatása során jöhetnek számításba. Még az ilyen módon behatárolt adatokat is a legnagyobb elővigyázattal hasznosíthatjuk csak.

Közismert tény, hogy az antropológiai értelemben kezelt fajok nem azonosak az etnikai csoportokkal. Minden etnikai csoportban különböző antropológiai sajátosságokkal rendelkező egyének találhatók (dolichocephal, brachicephal fejforma, fejindex, termet, komplex érték stb)¹⁴⁹. Teljes joggal vetették el azokat az elméleteket tehát, melyek szerint egy nemzet csak egy meghatározott antropológiai értelemben vett fajhoz tartozik, és aminek értelmében a pszichikai sajátosságok antropológiai eredetűek lennének, aminek szellemében magasabb (dolichocephal) és alacsonyabb (brachicephal) nemzetek léteznének (Gobino, Vashe de Lapouge és Chamberlaine elméletei).

Elutasítva eme túlon túl leegyszerűsített *apriori* következtetéseket, be kell ugyanakkor ismernünk, hogy az antropológiai sajátosságok mégis hatással vannak a pszichikai sajátosságokra. Kétségtelen, hogy Európa népei antropológiai és etnikai tekintetben keverték. Kevert voltuk kihatással volt, mikor jobban, mikor kevésbé, lelkialkati sajátosságaik alakulására. Amennyiben a földrajzi környezet, történelmi fejlődés és civilizációk hatásától eltekintünk, a népek között meghatározott pszichikai különbségek továbbra is megfigyelhetők, melyek az etnikai összetételük következményei és függvényei. Minél fiatalabb egy etnikai amalgám (keverék), minél kisebb mértékben érintett a civilizációs hatásoktól, annál jobban megfigyelhető etnikai csoportjainak, alkotórészeinek lelkialkati sajátosságaiban kiütöző különbsége. Az etnikai összetétel különbözősége jelentősen befolyásolja a franciák, angolok, olaszok és németek pszichikai sajátosságait, akik évszázadokon keresztül a civilizációs hatások alatt álltak. Ennek tükrében a délszlávok etnikai összetétele, mely folyamatosan etnikai összeolvadáson megy keresztül, még inkább a jelentős tényezők között tartható számon, lévén hogy a civilizáció hatása kevésbé érezhető. A történelem csak hozzávetőleges magyarázatokkal szolgálhat a szerbek, horvátok és bolgárok etnikai változását illetően, míg a történelem előtti korok eseményeit csak antropológiai vizsgálatokkal következtethetjük ki. Ahhoz, hogy a vizsgálatok igazán célravezetőek legyenek, azokat kellő számban és alaposan kell elvégezni. A délszláv lakosságon végzett antropológiai mérések zöme figyelmen kívül hagyta az elmúlt évszázadokban lejátszódott jelentős mértékű és számú vándorlást. Ha tetszőleges számú személyen végzett antropológiai mérések eredményeit tekintjük, amit tetszőleges vidéken végeztünk anélkül, hogy a lakosok eredetét figyelembe vettük volna, a délszláv lakosság körében olyan antropológiai különbségek meglétét jegyeznénk le, melyek teljességgel félrevezetőek és tévesek lennének. Az ésszerű és következetes vizsgálat eredményei is csak az általános megállapításaiban lennének használhatók, melyeket pusztá szemrevételezés alkalmával is kikövetkeztethetnénk, mivel eddig átfogó vizsgálatot nem végeztek a délszlávok antropológiai jellegzetességeinek megállapítása céljából.

¹⁴⁹ Lásd: J. Deniker: *Les races et les peuples de la terre* (Paris, 1900), William Z. Ripley: *The Races of Europe* (London, 1900) és Jean Finot: *Le préjugé des races* (Paris, 1908, harmadik kiadás)

Végezetül, a népek és népcsoportok élettani sajátosságai észrevétlen árnyalatokban különböznek. Úgy tűnik, hogy ezek az árnyalatok a belső változások sorát határozzák meg, melyek az érzések és vágyak alapját képezik. Ezek a majdnem tudattalan érzések gyakran kiváltó okai a gondolkodás és cselekvés módjának. Eddig nem sikerült ezen árnyalatokat kellő pontossággal összegyűjteni. Az emberi szervezeten végzett élettani és vegyi vizsgálatok talán eredményesek lesznek. Olybá tűnik, hogy a vizsgálatok eredményei választ adhatnának a népek közti mélyebb különbségekre; legalább olyan értéket képviselnének, mint az antropológiai vizsgálatok eredményei.

A délszlávok lelkialkati osztályozása előtt azok etnikai egységére és egységes lelki-alkati sajátosságaira mutatunk rá.